

บทที่ 6

วิถีชีวิตภายใต้สถาบันหมู่บ้าน

สำหรับในบทนี้ผู้ศึกษาจะวิเคราะห์ถึงเงื่อนไขภายในชุมชน ทั้งในระดับปัจเจกและระดับชุมชน ซึ่งจะพิจารณาจากลักษณะของความสัมพันธ์ที่ชาวบ้านมีต่อกันในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีผลต่อความเป็นปึกแผ่นของชุมชนและความสามารถในการรวมกลุ่มเพื่อเคลื่อนไหว เมื่อมีแรงกดดันจากภายนอกมากระทำ รวมทั้งการตัดสินใจอันเป็นพื้นฐานการแสดงพฤติกรรมที่นำไปสู่ความสัมพันธ์ดังกล่าว นอกจากนี้จะเชื่อมโยงความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นให้เห็นถึงอุดมการณ์การอยู่ร่วมกันของชาวบ้าน ที่มีอิทธิพลต่อเสถียรภาพความมั่นคงของชุมชนโดยรวม โดยผู้ศึกษาจะนำเสนอผ่านเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและรูปแบบการดำเนินชีวิตของชาวบ้านภายในชุมชน

6.1 พื้นฐานการตัดสินใจของชาวบ้าน

สำหรับพื้นฐานการตัดสินใจระดับบุคคล ซึ่งศึกษาจากระบบการผลิตภายในชุมชนพบว่าชาวบ้านจะหลีกเลี่ยงจากความเสี่ยง ที่อาจเกิดขึ้นจากการมีข้าวไม่พอเพียงต่อการบริโภคในแต่ละรอบปี ทั้งนี้จากสภาพความยากจนและสถานการณ์การเป็นเกษตรกรที่ยังคงล้าหลังซึ่งต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนของธรรมชาติอันมีผลต่อการผลิตทางการเกษตร เห็นได้จากชาวบ้านถึงร้อยละ 50 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด ที่ต้องประสบกับปัญหาการขาดแคลนข้าวสำหรับการบริโภค (ดูตาราง 6.1)

ตาราง 6.1 ปริมาณข้าวสำหรับการบริโภคของชาวบ้านต่อครัวเรือน

ปริมาณข้าวเพื่อการบริโภค	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
เพียงพอ	34	50
ไม่เพียงพอ	34	50
รวม	68	100.0

ดังนั้นพื้นที่เพาะปลูกในชุมชนส่วนใหญ่ จึงใช้ปลูกข้าวเพื่อหลีกเลี่ยงจากปัญหาดังกล่าว โดยคิดเป็นร้อยละ 80.22 ของจำนวนพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมด ซึ่งสามารถแบ่งเป็นพื้นที่ปลูกข้าวไร่ ร้อยละ 57.28 และพื้นที่นาร้อยละ 42.72 หรือ 531 ไร่ และ 396 ไร่ ตามลำดับ ส่วนพื้นที่ที่เหลือใช้เป็นสวนผักเพื่อการบริโภคในครอบครัว (ข้อมูลจากบันทึกของหมู่บ้าน)

โดยผลผลิตข้าวที่ได้ทั้งหมดจะถูกเก็บไว้ใช้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน เนื่องจากปริมาณข้าวเป็นปัจจัยที่ชี้ถึงสภาพความมั่นคงของการดำรงชีวิตของแต่ละครัวเรือน แต่อย่างไรก็ตาม มีบางครอบครัวที่นำบางส่วนมาแบ่งปันให้แก่ญาติพี่น้อง ที่ต้องเผชิญกับสภาวะการขาดข้าวเพื่อการบริโภค ซึ่งกรณีดังกล่าวมักเกิดขึ้นเฉพาะครอบครัวที่มีที่นาจำนวนมาก ที่ส่งผลให้ผลผลิตข้าวมีมากพอเลี้ยงครอบครัวได้จนเหลือ เช่น กรณีของนายเลิศที่มีปริมาณข้าวเหลือค้างในยุ้งเป็นเวลาถึงสองฤดูการผลิต จึงสามารถนำข้าวมาแบ่งปันให้แก่ญาติ ๆ ของตน รวมทั้งนำมาจำหน่ายให้แก่เพื่อนบ้านในราคาถูกเมื่อมีการร้องขอ แต่อย่างไรก็ตามนายเลิศมักเลือกเก็บข้าวไว้บริโภคมากกว่าการนำมาจำหน่ายเช่นเดียวกับชาวบ้านรายอื่น ๆ ซึ่งพบว่ามีชาวบ้านเพียงร้อยละ 25 เท่านั้น ที่ต้องการจำหน่ายถึงแม้ว่าตนจะอยู่ในสถานภาพที่มีข้าวเหลือจากการบริโภคก็ตาม(ดูตาราง 6.2)

ตาราง 6.2 วิธีการจัดการผลผลิตข้าวส่วนเกิน

วิธีการจัดการ	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
เก็บไว้บริโภคปีถัดไป	51	75
นำออกจำหน่าย	17	25
รวม	68	100.0

สรุปได้ว่า ชาวบ้านให้ความสำคัญต่อการสะสมผลผลิตข้าวไว้เพื่อการบริโภคมากกว่าการนำมาใช้ประโยชน์รูปแบบอื่น นอกจากการใช้แลกเปลี่ยนกับแรงงานในกระบวนการผลิต ซึ่งถือเป็นการใช้ประโยชน์จากข้าวในทางอ้อม ที่มีผลต่อปริมาณผลผลิตข้าวในปีถัดไป ทั้งนี้เนื่องจากผลผลิตข้าวที่สะสมไว้จะเป็นหลักประกันการมีชีวิตของครอบครัวนั้น ๆ ซึ่งทราบได้ที่

ปริมาณข้าวมีมากพอ ความอดอยากของครอบครัวก็จะไม่เกิดขึ้นเช่นกัน

ดังนั้นการหาวิธีช่วยให้ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้นจึงเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับชาวบ้าน ที่นอกจากจะพบในรูปการสะสมผลผลิตแล้ว จากขั้นตอนการบุกเบิกและตั้งถิ่นฐานของชาวบ้าน ยังมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจากการผลิตเฉพาะข้าวไร่ตามประเพณีดั้งเดิมของชาติพันธุ์มา ทำนาข้าวควบคู่ไปด้วยเพื่อเพิ่มผลผลิตข้าวให้ได้ปริมาณมากขึ้น รวมทั้งการนำความรู้จากการมี ปฏิสัมพันธ์กับสังคมภายนอกมาประยุกต์ใช้ในการผลิต เช่น การใช้มูลสัตว์ใส่หน้าก่อนฤดูการผลิต โดยนำวัวควายไปเลี้ยงในพื้นที่ หรือการปลูกถั่วปรับปรุงดินกรณีการผลิตข้าวไร่ และการนำมูล สัตว์เลี้ยงจากบริเวณบ้านไปใส่แปลงนา หรือการเลือกระบบผลิตแบบดั้งเดิมตามชนเผ่าโดย การทำไร่หมุนเวียน ซึ่งมีการพักที่ดินให้เกิดการฟื้นฟูแร่ธาตุในดินเองตามธรรมชาติ จากภูมิปัญญาของชาวบ้านเองก็ตาม

สำหรับการใช้เครื่องจักรกลเข้าช่วยในขั้นตอนของกระบวนการผลิต พบเพียงไม่กี่ ครัวเรือนในแต่ละกลุ่มบ้าน โดยกลุ่มบ้านที่ติดต่อกับชุมชนภายนอกมาก จะมีการใช้เครื่องจักรกล มากกว่า (ดูตาราง 6.3)

ตาราง 6.3 จำนวนและชนิดเครื่องจักรกลทางการเกษตรในแต่ละกลุ่มบ้าน

ชนิดเครื่องจักรกล	บ้านแม่หมีโน	บ้านแม่หมื่นอก	บ้านแม่ต๋อม	รวม
รถไถเดินตาม	0	3	5	8
เครื่องนวดข้าว	0	0	1	1

นอกจากนั้นยังพบในครอบครัวที่มีความจำเป็นต้องใช้เครื่องจักรช่วยจริง ๆ เช่น กรณี ของพ่อหลวงจาราเด ที่เป็นรายเดียวในชุมชนที่นำเครื่องทุ่นแรงมาช่วยเก็บบั้ทั้งกระบวนการผลิต ไม่ว่าจะรถไถเดินตามหรือเครื่องนวดข้าว ทั้งนี้เนื่องจากแรงงานในครอบครัวเดินทางออกไป ทำงานนอกหมู่บ้านโดยไม่กลับมาช่วยทำงานอีก ประกอบกับพื้นที่การเกษตรที่ครอบครองอยู่มี จำนวนมากจนไม่สามารถทำโดยลำพังได้ หรือในบางครอบครัวที่นำรถไถเดินตามมาใช้ทำงานเพื่อ ให้เสร็จทันช่วงฝน เนื่องจากสภาพธรรมชาติที่ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงไป เช่น การที่ฝนไม่

ตกตามฤดูกาลหรือทิ้งช่วง ซึ่งส่งผลให้ปริมาณน้ำสำหรับการหมักดินนามีน้อย ขั้นตอนการเตรียมพื้นที่ในขบวนการผลิต จึงต้องดำเนินไปอย่างรีบเร่งเพื่อให้ทันกับช่วงเวลาการผลิต (สัมภาษณ์นายบัวคำ) ดังนั้นการตัดสินใจนำเครื่องจักรมาใช้จึงเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่ชาวบ้านเลือกนำมาใช้หลีกเลี่ยงความเสี่ยง ที่จะเกิดต่อปริมาณอาหารในการบริโภคของครอบครัว

โดยชาวบ้านมักนำควายที่ตนเลี้ยงไว้ใช้ไถนาไป แลกทดแทนจากชุมชนพื้นราบ ซึ่งสังเกตได้ว่าการตัดสินใจนำควายที่เป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของครอบครัวไปแลกกับรถไถนั้น เกิดจากการตัดสินใจรวมกันในกลุ่มพี่น้อง ส่งผลให้รถไถที่ได้มาเป็นทรัพย์สินส่วนรวม ที่ร่วมกันเป็นเจ้าของ และร่วมกันใช้ประโยชน์ระหว่างพี่ ๆ น้อง ๆ ซึ่งอาจเนื่องมาจากต้องการลดความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตดังกล่าวที่เมื่อเกิดปัญหาจากการใช้รถไถ ชาวบ้านสามารถกลับมาใช้แรงงานควายที่มีเหลืออยู่ในกลุ่มพี่น้องของตนแทนได้ ดังนั้นในประเด็นนี้จึงไม่ใช่ลักษณะของการลงทุนเพื่อเพิ่มผลผลิต แต่เป็นการลงทุนเพื่อแก้ปัญหาความเสี่ยงในการผลิตที่ส่งผลให้ปริมาณผลผลิตเพิ่มขึ้น ในรูปของผลพลอยได้เท่านั้น เช่นเดียวกับการสรุปของ Feeny (1983) ซึ่งกล่าวว่าระบบตลาดจะสามารถช่วยให้ ชาวบ้านหลุดพ้นจากความเสี่ยงจากการผลิต และยังช่วยเพิ่มศักยภาพการผลิตให้สูงกว่าเดิม ชาวบ้านจึงต้องการนำเทคโนโลยีต่าง ๆ จากระบบตลาดมาใช้ในการผลิตของตน ซึ่งถึงแม้ว่าบางรายจะไม่มีเครื่องจักรเหล่านั้นในครอบครอง ก็จะติดต่อจ้างเหมาให้นำเครื่องจักรจากชุมชน พื้นราบมาช่วยทำงานในพื้นที่ของตนเช่นกัน

จากกรณีที่ได้กล่าวมา การหลีกเลี่ยงต่อความเสี่ยงของชาวบ้าน มักเกี่ยวข้องกับปัญหาการผลิตอาหารเพื่อบริโภคภายในครอบครัว ซึ่งถือเป็นปัจจัยพื้นฐานการมีชีวิตรอดของตนและครอบครัว ดังนั้นกล่าวได้ว่าชาวบ้านมีการกระทำที่หลีกเลี่ยงต่อความเสี่ยง ที่ต้องเผชิญกับปัญหาความไม่มั่นคงในการดำรงชีวิต เนื่องจากการอดอยากหรือขาดอาหารประทังชีวิตนั่นเอง เช่นเดียวกับงานศึกษาของ Scott (1976) ที่อ้างว่าชาวบ้านจะมีพฤติกรรมหลีกเลี่ยงต่อความเสี่ยง (risk aversion) ที่เกิดขึ้นต่อความมั่นคงในการดำรงชีวิต (livelihood security) ดังนั้นการตัดสินใจใด ๆ จึงเลือกกระทำในสิ่งที่ไม่ก่อความเสี่ยง หรืออาจยอมให้เกิดความเสี่ยงได้ในระดับต่ำสุด ที่ไม่กระทบต่อเสถียรภาพการดำรงชีวิตของตนและครอบครัว

เช่นเดียวกับการหลีกเลี่ยงการลงทุนปลูกพืชชนิดอื่นแทน เนื่องจากอาจก่อผลกระทบต่อการผลิตข้าว เพราะต้องแบ่งแรงงานและที่ดินที่มีอยู่ไปทำการผลิต ซึ่งอาจทำให้ผลผลิตข้าวสำหรับการบริโภคมีปริมาณน้อยลง แต่อย่างไรก็ตามยังพบชาวบ้าน ร้อยละ 35 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด ที่คาดหวังผลกำไรจากการลงทุนปลูกพืชชนิดอื่นเพื่อการค้า (ดูตาราง 6.4)

ตาราง 6.4 ความต้องการในการลงทุนของชาวบ้าน

ความต้องการลงทุน	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
ต้องการ	24	35
ไม่ต้องการ	44	65
รวม	68	100.0

โดยชาวบ้านกลุ่มนี้จะมีฐานะค่อนข้างดีสามารถช่วยเหลือตนเองได้ มีที่ดินจำนวนมากและที่สำคัญมีข้าวเพียงพอต่อการบริโภค จึงกล้าเสี่ยงนำที่ดินมาลงทุนปลูกพืชอื่นแทนข้าว ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการแบ่งพื้นที่ไร่มืออยู่มาปลูกข้าวโพด กาแฟ ชิง ละหุ่ง และไม้ผลชนิดต่าง ๆ อย่างไรก็ตามชาวบ้านจะได้รับการสนับสนุนต้นทุน ด้านเมล็ดพันธุ์และท่อนพันธุ์พืชจากรัฐ และการบริจาคจากหน่วยงานต่าง ๆ รวมทั้งการส่งเสริมความรู้เทคนิควิธีการผลิตและอุปกรณ์ประกอบการผลิต เช่น สารเคมีในการดูแลพืช ซึ่งทำให้ชาวบ้านรู้สึกถึงความเสี่ยงที่เกิดขึ้นน้อยลงกว่าความเป็นจริง จึงกล้าลองเสี่ยงหากำไร ส่วนกรณีการลงทุนที่ต้องทำเองทั้งกระบวนการ เช่น การลงทุนปลูกชิงและถั่วแขก ซึ่งต้องซื้อเมล็ดพันธุ์และสารเคมี รวมทั้งเรียนรู้วิธีดูแลเองทุกขั้นตอน พบว่าชาวบ้านเพียงไม่กี่รายที่กล้าลงทุนปลูก ซึ่งโดยมากมักเป็นครอบครัวที่มีฐานะมั่นคง เช่น นายเลิศที่ได้กล่าวมาแล้ว หรือการรวมกลุ่มกันลงทุนเพื่อลดความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นจากความล้มเหลว ที่สามารถบ่งชี้ว่าชาวบ้านเริ่มมีการคาดหวังผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการลงทุนเสี่ยง แต่การลงทุนนั้นต้องไม่ส่งผลกระทบต่อผลผลิตข้าวที่ควรจะได้รับ ซึ่งเกี่ยวโยงถึงระดับความมั่นคงในการดำรงชีวิตของตนเอง

เช่นเดียวกับการมีค่านิยมเสี่ยงโชคที่คล้ายคลึงกับชาวบ้านชุมชนพื้นราบ ในรูปของการเล่นหวยและการพนันชนิดต่อ ซึ่งในประเด็นการคาดหวังผลประโยชน์จากความเสี่ยงนี้ Popkin (1979) อธิบายว่าเกิดจากชาวบ้านต้องการยกฐานะความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้นกว่าเดิม ที่แสดงว่าชาวบ้านไม่ได้พอใจในความเป็นอยู่เดิมของตน ยืนยันได้จากการทำงานหารายได้เพื่อใช้ซื้อเครื่องใช้ เครื่องอำนวยความสะดวกหรือใช้ส่งลูกหลานไปศึกษาในเมืองของชาวบ้าน รวมทั้งลักษณะการปลูกสร้างบ้านที่ไม่ได้เน้นถึงความมั่นคงถาวรเพียงอย่างเดียว แต่เริ่มให้ความสำคัญ

กับความสวยงามเกินความจำเป็นมากกว่าแต่ก่อน ทั้งนี้เป็นผลเนื่องจากการเข้ามาของระบบเศรษฐกิจแบบตลาดตามที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ผ่านมา

ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่าการตัดสินใจทางเศรษฐกิจของชาวบ้าน อยู่บนพื้นฐานของการพยายามรักษาความมั่นคงในการดำรงชีวิตของตนไว้ โดยการหลีกเลี่ยงความเสี่ยงใด ๆ ที่อาจเกิดขึ้นต่อปริมาณอาหารที่ใช้บริโภค หรืออาจทำให้เกิดความเสี่ยงต่ำสุด เช่นเดียวกับข้อสรุปของ Scott แต่สำหรับความเสี่ยงเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจนั้น ชาวบ้านจะให้ความสนใจลงทุนเนื่องจากชาวบ้านต้องการยกฐานะความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่เดิม ทำให้บางครั้งชาวบ้านจะต้องการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เพื่อตนเองมากกว่าการทำเพื่อส่วนรวมคล้ายตามที่ Popkin ได้เสนอไว้

เมื่อพิจารณาการแสวงหาผลประโยชน์เพื่อยกฐานะของตนเองดังได้กล่าวมาแล้ว แสดงให้เห็นว่าการตัดสินใจใด ๆ ของชาวบ้านย่อมมีการคาดหวังผลประโยชน์ที่จะได้รับ หรือการตัดสินใจนั้นจะเกิดขึ้นได้ ถ้าสามารถสร้างประโยชน์ให้แก่ตนได้โดยตรง เช่นเดียวกับการร่วมมือกันซ่อมแซมสะพานหลังจากที่ฝนตกหนักจนสะพานชำรุด ของกลุ่มชาวบ้านเฉพาะในครอบครัวที่อาศัยรถจักรยานยนต์เป็นพาหนะเข้าออกหมู่บ้านเท่านั้น ซึ่งเมื่อถามชาวบ้านรายอื่นต่างตอบว่าตนเข้าออกด้วยการเดินเท้าจึงไม่จำเป็นต้องช่วยซ่อมสะพาน หรือกรณีการรวมกลุ่มเพื่อดับไฟป่า ซึ่งมีลักษณะของการรวมกลุ่มเพื่อประโยชน์ของหมู่บ้าน แต่เมื่อพิจารณาแล้วพบว่าการทำที่ชุมชนตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ป่าล้อมรอบ ชาวบ้านแต่ละรายย่อมตระหนักดีว่าบ้านของตนเสี่ยงต่อการถูกไฟป่าไหม้ ดังนั้นการรวมกลุ่มเพื่อเพิ่มกำลังคนจึงเป็นการดีกว่าการทำโดยลำพัง การช่วยกันดับไฟป่าจึงเป็นการได้รับผลประโยชน์ร่วมกันมากกว่าการทำเพื่อหมู่บ้าน

แต่อย่างไรก็ตามจากการสำรวจทางสถิติ โดยยกกรณีการให้ความร่วมมือทำงานสาธารณะในช่วงการเพาะปลูก พบว่าชาวบ้านร้อยละ 47.1 จะเลือกปลูกข้าวในครอบครัวตนให้แล้วเสร็จก่อน ซึ่งหมายถึงการให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ของตนเองมากกว่าผลประโยชน์ของส่วนรวม และเมื่อเสนอคำตอบแทนให้กับการร่วมมือ ชาวบ้านจะแบ่งแรงงานในครัวเรือนไปเข้าร่วมกิจกรรมเพิ่มขึ้นกว่าเดิมถึงร้อยละ 67.7 แสดงได้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่มีความต้องการผลประโยชน์ที่ชัดเจนในระยะสั้น ซึ่งตนได้ใช้ประโยชน์นั้น ๆ มากกว่าผลประโยชน์ระยะยาวที่ส่งต่อไปในรุ่นลูกหลาน ดังนั้นชุมชนจึงมีลักษณะของการร่วมใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินส่วนรวมจากชาวบ้านกลุ่มหนึ่ง โดยไม่ร่วมรักษาหรือพัฒนา (free rider) ใด ๆ เช่นเดียวกับที่ Popkin ได้อ้างไว้ (ดูตาราง 6.5 และตาราง 6.6)

ตาราง 6.5 เป้าหมายในการร่วมมือทำกิจกรรมใด ๆ ในหมู่บ้าน

เป้าหมายในการร่วมมือ	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
เพื่อส่วนรวม	36	52.9
เพื่อตนเอง	32	47.1
รวม	68	100.0

ตาราง 6.6 เป้าหมายทางเศรษฐกิจจากการร่วมมือในกิจกรรมหมู่บ้าน

เป้าหมายทางเศรษฐกิจในการร่วมมือ	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
ต้องการผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ	46	67.8
ไม่ต้องการผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ	22	32.2
รวม	68	100.0

ซึ่ง Popkin กล่าวว่าลักษณะดังกล่าว จะมีผลทำให้เกิดการแสวงหาผลประโยชน์เพื่อตนเองมากขึ้น ที่อาจมีผลต่อความสัมพันธ์ในหมู่บ้าน รวมถึงการทำผิดกฎระเบียบของหมู่บ้านในรูปของการฉวยโอกาส (opportunistic) ซึ่งในประเด็นนี้เห็นได้จากการที่มีชาวบ้านหลายครอบครัวเริ่มเก็บสะสมไม้โดยไม่มีความจำเป็นต้องใช้ประโยชน์ ทั้งในลักษณะไม้แปรรูปและเครื่องเรือน เพื่อจำหน่ายและเก็บไว้เป็นสมบัติส่วนตัว ถึงแม้ว่าจะละเมิดต่อกฎการรักษาป่าชุมชนตามที่ชาวบ้านได้อ้างไว้ ดังนั้นแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านเริ่มมีพฤติกรรมที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์เพื่อตนเองจากการร่วมมือ ที่ทำให้บั่นทอนความเข้มแข็งต่อการดำเนินการใด ๆ เพื่อส่วนรวม ทั้งนี้เนื่องจากชาวบ้านยังขาดความจริงจังในการทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม เห็นได้จากกรณีความล้มเหลวของการจัดตั้งสหกรณ์ในแต่ละกลุ่มบ้านที่ไม่ได้รับความสำเร็จที่เกิดจากไม่มีสมาชิกรายใดยอมเสียสละเวลาเข้ามาทำหน้าที่จัดการดูแล ซึ่งชาวบ้านที่เคยเป็น

ผู้ดำเนินการเล่าให้ฟังว่าระยะนั้นตนรู้สึกว่าเป็นบ้านกำลังเอาเปรียบตนและได้รับผลประโยชน์เท่ากับตน โดยไม่ต้องทำอะไรเลย ตนจึงตัดสินใจลาออกจนเกิดปัญหาการดำเนินงานที่ทำให้ต้องล้มเลิกไป ซึ่งชี้ให้เห็นว่าชาวบ้านมีความต้องการผลประโยชน์จากการรวมกลุ่มสหกรณ์ทุกคน แต่ไม่มีใครยอมเสียประโยชน์ส่วนตนเพื่อส่วนรวม หรืออีกแง่หนึ่งก็แสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านมุ่งเข้ามาขอบโยกเอาผลประโยชน์จากกลุ่มสหกรณ์มากกว่าการเข้ามาเป็นสมาชิกเพื่อแก้ไขสภาพปัญหาเศรษฐกิจของหมู่บ้าน เช่นเดียวกันกับการเป็นตัวแทนหน่วยงานของรัฐ ซึ่งต้องเสียสละเวลาส่วนตัวเพื่อประสานงานและเดินทางออกไปติดต่อนอกหมู่บ้าน พบว่าชาวบ้านมักไม่ต้องการที่จะถูกเลือกหรืออาสาเข้าไปทำหน้าที่ดังกล่าว ทั้ง ๆ ที่เป็นการทำหน้าที่เพื่อส่วนรวม เนื่องจากชาวบ้านถือว่าการเพิ่มภาระความรับผิดชอบให้ตนเอง ที่อาจจะส่งผลเสียต่อการทำงานในครอบครัว เห็นได้จากคำบอกเล่าของชาวบ้านกลุ่มหนึ่งที่ว่า *“ให้ใครเป็นเขาก็ไม่อยากจะไป เพราะต้องเสียเวลาทำอะไรทำสวน ค่าจ้างที่ได้ก็น้อยไม่พอใช้ซื้อข้าว”* ซึ่งกรณีดังกล่าวจะแตกต่างจากการอาสาเป็นตัวแทนของศูนย์ศาสนาคริสต์ ที่สังเกตได้ว่ามี การตอบแทนในรูปของค่าจ้างที่สูงกว่าอย่างเห็นได้ชัด

โดยการศึกษาของ Shigetomi (1992) ได้สรุปไว้ว่าการคาดหวังผลประโยชน์ทางการเงินจากการกระทำจะสูงขึ้น ถ้าชุมชนได้เข้าไปอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบตลาด และยิ่งผลให้การกระทำที่เกิดจากความมีศีลธรรมของชาวบ้านลดลงด้วยเช่นกัน หรือแม้แต่กรณีการร่วมมือเพื่อเคลื่อนไหวในกรณีเขตอุทยานฯ ซ้อนที่ทำกิน พบว่ามีการสละเวลาส่วนตัวเพื่อการร่วมมือค่อนข้างน้อย เห็นได้จากการเข้าร่วมประชุมของชาวบ้าน ทั้งในระดับชุมชนเองและระดับเครือข่ายที่เกิดในช่วงฤดูการผลิต จนบางครั้งกลุ่มแกนนำเองก็รู้สึกถึงการถูกเอาเปรียบ (สัมภาระณ์สมบูรณ์และสินธร) รวมทั้งกรณีการจัดเก็บค่าใช้น้ำประปาภูเขาภายในหมู่บ้าน ในอัตราเดือนละ 5 บาท ที่ชาวบ้านผู้ดูแลบอกว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ยอมจ่าย ทั้ง ๆ ที่ทุกคนร่วมใช้น้ำจนตนต้องเลิกเก็บแล้วให้ทุกคนช่วยกันจัดการดูแล

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลทางสถิติเพื่อยืนยันเหตุการณ์ดังกล่าว พบว่า ชาวบ้านร้อยละ 54.4 ไม่ยินดีร่วมลงทุนในกิจกรรมของส่วนรวม ทั้ง ๆ ที่ตนเองร่วมรับผลประโยชน์ และร้อยละ 61.8 ไม่ต้องการให้นำกฎระเบียบมาใช้เพื่อให้เกิดความยุติธรรมต่อการแบ่งปันผลประโยชน์ที่แต่ละคนควรจะได้รับ สอดคล้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในหมู่บ้าน ทั้งนี้เนื่องจากชาวบ้านยังต้องการรักษาความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน จึงต้องการใช้วิธีประนีประนอมมากกว่าการลงโทษตามกฎระเบียบ (ดูตาราง 6.7 และตาราง 6.8)

ตาราง 6.7 การให้ความร่วมมือเพื่อกิจกรรมสวนรวม

ลักษณะการให้ความร่วมมือ	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
ร่วมลงทุน	31	45.6
ไม่ร่วมลงทุน	37	54.4
รวม	68	100.0

ตาราง 6.8 ความต้องการจัดตั้งองค์กรเพื่อดูแลกิจกรรมสวนรวม

ความต้องการ	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
ต้องการให้จัดตั้งองค์กรดูแล	26	38.2
ไม่ต้องการให้จัดตั้งองค์กรดูแล	42	61.8
รวม	68	100.0

สำหรับแนวทางการตัดสินใจในแต่ละครอบครัว มักเกิดจากการตัดสินใจร่วมกันของสมาชิกในครอบครัว ที่ไม่ได้เกิดจากผู้นำครอบครัวซึ่งมักจะเป็นผู้ชายเพียงฝ่ายเดียว ซึ่งให้เห็นว่ามีความเสมอภาคของบทบาทระหว่างเพศต่อการตัดสินใจภายในครอบครัว ที่ถือเป็นพื้นฐานของการตัดสินใจระดับชุมชน โดยการศึกษาบทบาทของสตรีภายในครอบครัว พบว่าเนื่องจากฝ่ายชายเป็นแรงงานสำคัญในการผลิตข้าว ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่สุดต่อดำรงชีวิต ดังนั้นบทบาทของเพศชายจึงเด่นกว่าในด้านการเป็นผู้นำครอบครัว ที่มีหน้าที่การทำงานส่วนใหญ่อยู่นอกตัวบ้าน ซึ่งรวมถึงการทำไร่และการติดต่อสังคมภายนอก บทบาทจึงชัดเจนอยู่ในระดับชุมชน แต่เมื่อพิจารณาบทบาทของฝ่ายหญิงแล้ว จะมีสถานภาพเป็นเจ้าของทรัพย์สินสมบัติทั้งหมดของครอบครัว เนื่องจากงานที่รับผิดชอบส่วนใหญ่อยู่ในบริเวณบ้าน และยังมีหน้าที่สืบทอดสายตระกูลหรือเป็นหัวหน้าตระกูล ที่เป็นตัวแทนในการติดต่อกับบรรพบุรุษผู้ล่วงลับ ทำให้บทบาทของฝ่ายหญิงชัดเจนในระดับเครือญาติ (นเรศ สงเคราะห์สุข, 2538, ตูลวัตร พานิชเจริญ, 2538, ศิริวรรณ

พานิชเจริญ, 2528, ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2539) ส่วนฝ่ายชายบทบาทระดับนี้จะมีสถานภาพเป็นเพียงผู้อาศัย เห็นได้จากพิธีหรือเรือนและเผาบริเวณเตาไฟหลังจากที่ฝ่ายหญิงเสียชีวิต โดยฝ่ายชายและลูก ๆ จะต้องสร้างที่อยู่ใหม่ เช่นเดียวกับการเข้ามาอยู่ในบ้านฝ่ายหญิงหลังการแต่งงาน ที่ให้ถือว่าฝ่ายชายเป็นสมบัติของฝ่ายหญิงหรือการที่ฝ่ายหญิงจะต้องเป็นฝ่ายขอรฝ่ายชาย ซึ่งได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 (หน้า 45) แล้วนั้น

ดังนั้นอำนาจการตัดสินใจของทั้งสองฝ่ายจึงไม่แตกต่างกัน แต่จะเหลื่อมล้ำกันบ้างตามหน้าที่ความรับผิดชอบของแต่ละฝ่าย โดยหน้าที่ของฝ่ายหญิงที่มีต่อสมาชิกครอบครัว คือการเป็นผู้ดูแลครอบครัวในการผลิต และจัดหาอาหารและเครื่องนุ่งห่มให้แก่สมาชิก รวมทั้งงานภายในบ้านอื่น ๆ เช่น การดูแลสัตว์เลี้ยง การหาไม้ฟืน เป็นต้น ซึ่งหน้าที่ดังกล่าวมักเกี่ยวข้องกับจัดการทรัพยากรในป่า ได้แก่ การรู้แหล่งพืชอาหารแต่ละชนิดว่ามีอยู่ในบริเวณไหนของป่า น้ำบริเวณไหนที่สามารถใช้ดื่มกิน ในแต่ละฤดูป่าจะมีอาหารอะไรที่ใช้บริโภคได้บ้าง หรือความเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรการผลิตทางการเกษตร ซึ่งพบว่าผู้หญิงเป็นฝ่ายเลือกชนิดพืชที่ใช้ปลูกแซมข้าวในไร่และในสวน โดยจะเลือกปลูกพืชที่ให้ผลผลิตเก็บไว้ได้นาน เช่น พักเขี้ยว พักทอง และสามารถให้ผลผลิตที่เลี้ยงดูครอบครัวได้ตลอดช่วงฤดูแล้ง ซึ่งมักเกิดสภาพขาดแคลนพืชอาหาร หรือแม้แต่การปรุงอาหารเพื่อลดปัญหาการมีข้าวไม่พอบริโภค โดยใช้ข้าวโพดหรือหัวพืชอาหารอื่นจากป่าแทนข้าว (คือพอพอ)

บทบาทเหล่านี้จึงล้วนเป็นการจัดการทรัพยากรพื้นฐานในครอบครัว เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาต่อการดำรงชีวิต ซึ่งทำให้ผู้หญิงมีโอกาสสะสมความรู้เกี่ยวกับการใช้ธรรมชาติอย่างถูกต้องและอย่างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เพื่อที่จะรักษาทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นไว้ จึงอาจกล่าวได้ว่าผู้หญิงมีแนวโน้มที่จะตัดสินใจเข้ามามีส่วนร่วมแก้ไขปัญหา เมื่อเกิดปัญหาขึ้นกับทรัพยากรที่ตนผูกพันอย่างใกล้ชิดนั้น ที่อาจผลกระทบต่อบทบาทของตนด้วย ตามคำกล่าวของ Slayter, Wangari and Rocheleau (1996) เห็นได้จากการที่ฝ่ายหญิงมักมีบทบาทในการดับไฟป่าซึ่งเกิดขึ้นเสมอในช่วงฤดูแล้งมากกว่าฝ่ายชาย เนื่องจากได้เข้าป่าบ่อยครั้งกว่าทั้งเพื่อหาอาหาร เก็บไม้ฟืนและการนำวัวควายเข้าไปเลี้ยง

นอกจากนั้นยังพบว่าฝ่ายหญิงได้เข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจทั้งในสังคมและครอบครัว จากการผลักดันขององค์กรพัฒนาเอกชน ที่มีเป้าหมายเพื่อยกบทบาทของสตรีภายในหมู่บ้านให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ซึ่งทำให้สตรีมีความกล้าเข้าร่วมตัดสินใจและร่วมทำกิจกรรมในชุมชนมากขึ้น โดยในแง่ของการทำอาชีพเสริมเพื่อสร้างรายได้ให้ครอบครัว พบในรูป

ของการทอดผ้าและการจำหน่ายสัตว์เลี้ยง ที่ถือเป็นทรัพย์สินของสตรีที่ต้องดูแล ที่สามารถทำ รายได้ไว้ เพื่อใช้เป็นแหล่งเงินสำรองของครอบครัว ดังนั้นบทบาทของสตรีจึงมีความสำคัญและ ได้รับการยอมรับจากฝ่ายชาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนที่มีการติดต่อกับระบบตลาด เห็นได้ จากในบางครอบครัวที่มีการทอดผ้าเป็นอาชีพ จะมีการแลกเปลี่ยนบทบาทและความรับผิดชอบ ระหว่างเพศ ซึ่งฝ่ายหญิงจะเข้ามาดูแลในเรื่องของรายได้ ส่วนฝ่ายชายจะรับผิดชอบเรื่อง การทำอาหารในครอบครัวแทน

เช่นเดียวกันกับบทบาททางสังคมที่ฝ่ายหญิงได้เข้ามามีส่วนร่วมในการระดมความคิด วางแผนการดำเนินงานหรือการสนับสนุน ได้แก่ การเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน ตัวแทนของ หน่วยงานรัฐ (อาสาสมัครสาธารณสุข) กรรมการกลุ่มทางสังคมต่าง ๆ (กลุ่มเยาวชน) รวมทั้ง การตั้งกลุ่มสตรีเป็นของตนเอง เพื่อใช้ต่อรองและเป็นช่องทางเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมภายใน ชุมชน แต่อย่างไรก็ตามพบว่าการมีส่วนร่วมของสมาชิกอย่างสม่ำเสมอในกลุ่มสตรี มีจำนวนเพียง ร้อยละ 56 ทั้งนี้เนื่องจากปัญหาความขัดแย้งในการดำเนินงานและผลประโยชน์ที่ได้รับ ได้แก่ การทอดผ้าตามรายการสั่งของลูกค้า (ซึ่งหมายถึงการทอดที่สามารถขายได้แน่นอน) มักถูกแบ่งปัน กันในกลุ่มกรรมการและเครือญาติมากกว่าการนำออกมาให้สมาชิกช่วยทอด หรือการที่ผลิตภัณฑ์ ถูกจำหน่ายในราคาต่ำ ซึ่งผู้ทอมองว่าเกิดจากการที่ราคาของกลุ่มกรรมการต่ำกว่าความเป็นจริง รวมทั้งความไม่พอใจที่รายรับที่ได้มีการหักค่าใช้จ่ายในการดำเนินการ เป็นต้น

ส่วนการมีบทบาทในสังคมที่ชัดเจน เห็นได้จากการเข้ามามีส่วนร่วมในการประชุม หมู่บ้านที่เป็นกิจกรรมทางสังคมซึ่งเป็นตัวกำหนดความเป็นไปของหมู่บ้าน เนื่องจากการประชุม เป็นวิธีการระดมความคิดเห็นเพื่อการตัดสินใจเรื่องราวต่าง ๆ ในชุมชน และความต้องการรับรู้ ข่าวสารความเป็นไปของสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับหมู่บ้านของตน ซึ่งจากการสำรวจพบว่า ผู้หญิงเพียงร้อยละ 7.3 ที่ไม่เคยเข้ามามีส่วนร่วมการประชุมหมู่บ้าน และร้อยละ 70.6 และ 22.1 ต่างเคยเข้าร่วมบ่อยครั้งและเป็นบางครั้งคราวตามลำดับ (ดูตาราง 6.9) ส่วนการเข้าร่วมกิจกรรม ภายในหมู่บ้าน กลุ่มสตรีจะเข้ามามีบทบาทในทุกรูปแบบ แต่ส่วนมากนิยมให้การสนับสนุน มากกว่าการเข้าร่วมด้วยตนเอง เห็นได้จากการสำรวจพบว่าสตรีร้อยละ 51.5, 47.1, 67.6 และ 17.6 เคยเข้าร่วมด้วยตนเอง, เคยใช้วิธีส่งตัวแทนในครอบครัว, เคยช่วยปัจจัยด้านอาหาร เครื่องใช้และเคยช่วยด้านค่าใช้จ่าย ตามลำดับ ทั้งนี้เนื่องจากกลุ่มสตรียังคงชินกับลักษณะ ความสัมพันธ์ระหว่างเพศตามประเพณีของชนเผ่าที่ฝ่ายชายอยู่เหนือฝ่ายหญิงในการแสดง บทบาทระดับชุมชนหมู่บ้าน (ดูตาราง 6.10)

ตาราง 6.9 ความถี่ของการเข้าร่วมประชุมหมู่บ้านของกลุ่มสตรี

จำนวนความถี่	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
เคยบ่อยๆ	48	70.6
บางครั้งถ้ามีเวลา	15	22.1
ไม่เคยเลย	5	7.3
รวม	68	100.0

ตาราง 6.10 ลักษณะการเข้าร่วมกิจกรรมในหมู่บ้านของกลุ่มสตรี¹³

ลักษณะการเข้าร่วม	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
ไปร่วมด้วยตนเอง	35	51.5
ส่งตัวแทนไปร่วม	32	47.1
ช่วยเหลือด้านอาหารและเครื่องใช้	46	67.6
ช่วยเหลือด้านค่าใช้จ่าย	12	17.6

ดังนั้นบทบาทที่ชัดเจนขึ้นเหล่านี้ มีส่วนทำให้ฝ่ายชายยอมรับในศักยภาพของฝ่ายหญิง ดังนั้นการตัดสินใจใด ๆ ภายในครอบครัวในเรื่องราวระดับชุมชนนั้น ทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชาย จึงมีอำนาจการตัดสินใจที่เท่าเทียมกัน โดยบางครั้งการตัดสินใจและความเห็นของฝ่ายหญิงอาจมีอิทธิพลเหนือกว่าฝ่ายชาย เช่น ในกรณีตัวอย่างครอบครัวหนึ่งที่ฝ่ายชายเคยมีบทบาทสำคัญทางสังคมในระยะก่อนแต่งงาน แต่หลังจากแต่งงานมีครอบครัวได้พยายามลดบทบาทของตนเองลง เนื่องจากไม่ได้รับการสนับสนุนจากภรรยา รวมทั้งครอบครัวของภรรยาที่ตนเข้าไปอาศัยอยู่ในช่วงแรกของการแต่งงาน เป็นครอบครัวคริสตที่นิยมออกไปเรียนและทำงานนอกหมู่บ้าน โดยไม่สนใจปัญหาที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านมากนัก

¹³ ผู้ตอบเลือกตอบได้มากกว่า 1 ข้อ

แต่อย่างไรก็ตามในช่วงที่ผู้ศึกษาเข้าหมู่บ้านเพื่อทำการเก็บข้อมูลอยู่ในช่วงการเคลื่อนไหวกรณีการต่อต้านการประกาศเขตอุทยานฯที่ไม่รุนแรง ดังนั้นจึงไม่สามารถเห็นภาพการร่วมมือของฝ่ายหญิงอย่างชัดเจนมากนัก แต่จากการสัมภาษณ์ทราบว่าฝ่ายหญิงหลายรายมีประสบการณ์เข้าร่วมเดินทางไปประท้วงเมื่อหลายปีก่อนที่จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งอาจแสดงให้เห็นบทบาทของฝ่ายหญิงในขบวนการเคลื่อนไหวได้เพียงระดับหนึ่ง

6.2 กรณีความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านภายในชุมชน

ในกรณีของความสัมพันธ์ที่ชาวบ้านมีต่อกัน ผู้ศึกษาจะทำการพิจารณาในระดับชุมชน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการแสดงให้เห็นถึงโครงสร้างการอยู่ร่วมกันของชาวบ้าน โดยรูปแบบความสัมพันธ์หลักที่เกิดขึ้นในชุมชนเป็นตัวหล่อหลอมลักษณะเฉพาะของชุมชน ซึ่งสามารถผลักดันให้เกิดการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวเมื่อได้รับผลกระทบจากกิจกรรมภายนอก โดยผู้ศึกษาได้แบ่งรูปแบบของความสัมพันธ์ที่พบไว้สองลักษณะ คือ ความสัมพันธ์เชิงร่วมมือและความสัมพันธ์เชิงขัดแย้ง ซึ่งจะอธิบายแยกจากกัน ดังนี้

6.2.1 ความสัมพันธ์เชิงร่วมมือกัน

โดยความสัมพันธ์ดังกล่าวพิจารณาจากการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ อันเป็นการสร้างพันธะผูกพันระหว่างกัน ที่มีผลต่อการตัดสินใจเข้าร่วมมือในระดับบุคคล ซึ่งมุ่งเน้นไปที่ความสัมพันธ์แบบต่างตอบแทน (reciprocity) อันหมายถึง การแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นในสถานะการณ์ที่มีผู้ได้ผลประโยชน์เป็นรูปธรรมในระยะเวลาขณะนั้นเพียงฝ่ายเดียว ส่วนอีกฝ่ายจะได้รับหลักประกันการตอบแทนกลับในอนาคต (*ex post condition*) นอกจากนั้นจะไม่มีภาระมูลค่าสิ่งของที่น่ามาแลกเปลี่ยนและไม่มีการกำหนดเงื่อนไขสำหรับการตอบแทนไว้อย่างตายตัว ทั้งเรื่องของเวลาและรูปแบบการตอบแทน จึงเป็นการแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นตามพันธะสัญญาของการตอบแทนทางสังคมที่ชาวบ้านมีต่อกัน ส่วนการแลกเปลี่ยนเชิงเศรษฐกิจ (*economic exchange*) ต่างจากกรณีแรกเนื่องจากเกิดขึ้นภายใต้สถานะการณ์ที่ต่างฝ่ายต่างได้รับผลประโยชน์ ที่มีการตกลงกันไว้ล่วงหน้า (*ex ante condition*) โดยมีภาระมูลค่าของการแลกเปลี่ยนตอบแทนและเงื่อนไข

อย่างชัดเจน การแลกเปลี่ยนในกรณีนี้จึงเกิดขึ้นตามข้อตกลงภายใต้เงื่อนไขที่เจรจากันไว้หรือเป็นที่รู้จักกันในรูป “หมูไปไก่มา หรือ quid pro quo” นั่นเอง (Oakerson, 1992)

สำหรับการลงแขกที่พบในชุมชนถือว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นผ่านการแลกเปลี่ยนแรงงาน โดยการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (reciprocity) ซึ่งพบได้จากกระบวนการผลิตข้าวและการทำกิจกรรมใด ๆ ในหมู่บ้าน ที่ต้องใช้แรงงานจำนวนมากและไม่สามารถทำตัวเองตามลำพัง เช่น การปลูกสร้างบ้านของสมาชิกและการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทั้งนี้เนื่องจากชุมชนยังคงมีรูปแบบการผลิต และการดำรงชีวิตที่พึ่งพาธรรมชาติมากกว่าการอาศัยเครื่องจักรกลเป็นส่วนใหญ่ ปัจจัยด้านแรงงานจึงมีความสำคัญต่อการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน และเป็นปัจจัยที่นำไปสู่ปัญหาในการปฏิบัติงาน ดังนั้นการแลกเปลี่ยนและช่วยเหลือกันในเรื่องแรงงานจึงจำเป็นต้องมีในชุมชนเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว

ดังนั้นนอกจากการหลีกเลี่ยงต่อความเสี่ยงที่เกิดจากปริมาณข้าวไม่พอบริโภคแล้วพบว่าชาวบ้านยังมีพฤติกรรมของการหลีกเลี่ยงจากความเสี่ยง (risk aversion) ที่เกิดจากการขาดแคลนแรงงาน (Scott, 1976) เนื่องจากกิจกรรมในชุมชนเกือบทั้งหมดยังคงพึ่งพาแรงงานคนเป็นหลัก ประกอบกับการติดต่อสัมพันธ์กับสังคมภายนอก ที่ส่งผลให้มีการอพยพของแรงงานออกจากครอบครัว ทั้งในรูปของการออกมาทำงานหรือการออกมาศึกษา ซึ่งโดยมากแล้วมักไม่กลับเข้าไปช่วยเหลือในยามที่ครอบครัวต้องการใช้แรงงาน โดยการหลีกเลี่ยงต่อความเสี่ยงนี้จะพบได้จากการแลกเปลี่ยนแรงงานในรูปการลงแขก ทั้งในกระบวนการผลิตและในกิจกรรมของชุมชน ที่ต้องใช้แรงงานจำนวนมากจึงจะสามารถดำเนินไปจนลุล่วงได้ ซึ่งการลงแขกที่พบในชุมชนศึกษาจะมีลักษณะเป็นการทำงานแบบ “เอามื้อ” โดยชาวบ้านจะร่วมกันทำงาน เพื่อให้การทำงานในแต่ละครอบครัวสามารถทำเสร็จได้ โดยไม่ต้องพบกับปัญหาการขาดแรงงานจนเป็นผลเสียต่อการทำงาน

การลงแขกที่พบในชุมชนจึงถือเป็นประเพณีที่ทำสืบทอดกันมาจนกลายเป็นแนวทางที่ชาวบ้านยึดถือปฏิบัติ โดยเฉพาะการลงแขกในกระบวนการผลิตข้าว ซึ่งพบได้ทั้งการทำข้าวไร่และการทำนา ในทุกขั้นตอนของการผลิตทั้งการปลูก (การหยอดข้าวไร่ การถอนกล้า การดำนา) การดูแล (การกำจัดวัชพืช) และการเก็บเกี่ยว (การเกี่ยวข้าว การตีข้าวและการขนผลผลิตขึ้นยุ้ง) โดยการลงแขกจะทำเพื่อช่วยเหลือกันหมุนเวียนไปจนกว่าจะครบทุกครัวเรือนในหมู่บ้าน ซึ่งการลงแขกเป็นลักษณะที่แต่ละครอบครัวจะแบ่งแรงงานในครอบครัวของตนไปช่วยการผลิตของเพื่อนบ้าน โดยจำนวนแรงงานลงแขกในแต่ละครั้งจะมีสัดส่วนพอเหมาะที่สามารถทำงานนั้นให้แล้วเสร็จภายในวันเดียว ดังนั้นในวันที่มีการลงแขกเกิดขึ้นมากกว่าหนึ่งงาน ๆ ที่เจ้าของมี

จำนวนแรงงานน้อยหรือมีขนาดพื้นที่ลงแขกใหญ่ จึงมักได้รับการจัดสรรแรงงานไปช่วยลงแขกในจำนวนที่มากกว่า เช่นเดียวกับการลงแขกในพื้นที่ที่ห่างจากหมู่บ้านเป็นระยะทางไกลกว่า ซึ่งแสดงให้เห็นว่านอกจากการลงแขกจะเป็นการช่วยเหลือแลกเปลี่ยนกันในระดับบุคคลแล้ว ยังมีลักษณะของการร่วมมือกันภายใต้ การจัดการที่เป็นระบบ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ทุกครอบครัวอย่างทั่วถึงและป้องกันไม่ให้เกิดความเสียหายขึ้นไม่ว่ากับครอบครัวใด ๆ

ส่วนการตอบแทนการช่วยเหลือจากการลงแขก พบว่าแรงงานที่ใช้ทดแทนไม่จำเป็นต้องมีจำนวนที่เท่ากัน เนื่องจากชาวบ้านถือว่ายังมีโอกาสตอบแทนในวันข้างหน้า ผ่านการแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในวิถีการดำรงชีวิตในหมู่บ้าน เห็นได้จากบางครอบครัวที่แบ่งแรงงานไป ลงแขกในจำนวนที่อาจจะน้อยกว่าหรือมากกว่าที่เคยได้รับมาหรืออาจจะไม่แบ่งไปช่วยเลย ซึ่งขึ้นอยู่กับความจำเป็นของการใช้แรงงานของตนในวันนั้น เช่น ถ้ายังมีความจำเป็นที่ต้องทำงานของตนให้แล้วเสร็จ ก็ไม่จำเป็นต้องแบ่งแรงงานไปช่วยการลงแขก หรือในช่วงที่ไม่มีงานอาจให้ความช่วยเหลืออย่างเต็มที่ ที่ถือเป็นเรื่องปกติธรรมดาที่ไม่ผิดแปลกในชุมชน ทั้งนี้ เนื่องจากการช่วยเหลือจะสามารถทำให้งานในภาพรวมของชุมชนบรรลุไปได้ และส่งผลต่อแรงงานที่ตอบแทนกลับมาช่วยเหลือตนได้ ลักษณะดังกล่าวจึงเป็นความสัมพันธ์ในระยะยาว (long-term relationship) สอดคล้องกับลักษณะของการแลกเปลี่ยนเชิงสังคมที่ได้กล่าวมาไว้ในขั้นต้น

ดังนั้นในประเด็นนี้การตอบแทนที่เกิดขึ้น จึงเกิดจากพันธะทางสังคมที่ชาวบ้านมีต่อกันมากกว่าการกำหนดเงื่อนไขการแลกเปลี่ยน และยังเป็นวิธีแก้ไขปัญหาแรงงานของชุมชนโดยการระดมแรงงานที่มีอยู่ทั้งหมดในหมู่บ้าน เพื่อกระจายความช่วยเหลือในรูปของการร่วมมือกันทำงาน โดยเฉพาะจากครอบครัวที่มีแรงงานมากไปสู่ครอบครัวที่มีแรงงานน้อย และไม่ใช้การช่วยเหลือที่หวังผลตอบแทนจากการแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นจากคู่กรณี แต่เป็นผลตอบแทนจากการช่วยเหลือตอบแทนของเพื่อนบ้านทั้งชุมชน ที่ถือว่าเป็นผลประโยชน์ของชุมชนโดยรวม ซึ่งส่งผลให้ชาวบ้านทุกครอบครัวสามารถหลุดพ้นจากความเสี่ยงเรื่องแรงงานได้ ดังนั้นการยึดถือระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตในรูปแบบการลงแขกเป็นหลัก จึงสามารถช่วยให้เกิดความมั่นคงในการดำรงชีวิตได้ ชาวบ้านทุกคนจึงยินดีที่จะรักษาและสร้างความสัมพันธ์ในการลงแขกนั้นไว้ โดยให้ความร่วมมือในกิจกรรมการลงแขกและปฏิบัติตามครรลองที่ทุกคนยอมรับ

นอกจากกรณีการลงแขกในกระบวนการผลิตแล้ว ยังพบการแลกเปลี่ยนที่แฝงไว้ด้วยความช่วยเหลือแบบการลงแขก ในกรณีการปลูกสร้างบ้านสำหรับคู่แต่งงานใหม่ที่ต้องการ

แยกเรือนหรือครอบครัวที่ต้องการซ่อมแซมบ้าน (ที่มักเป็นกรณีบ้านโยกไม่สามารถใช้อาศัยต่อได้ เนื่องจากสภาพพื้นที่ที่มีความลาดชัน) โดยกระบวนการสร้างบ้านจะมีการแลกเปลี่ยนแรงงาน ตั้งแต่การเตรียมไม้ที่ต้องมีการจับคู่ระหว่างผู้ที่มีความประสงค์จะสร้างบ้าน เพื่อช่วยเหลือด้านแรงงานซึ่งกันและกันในการตัดฟัน เลื่อยแผ่น แต่งผิวและขนย้ายออกมาจากป่า จนกว่าจะครบ ถึงจะขอแรงงานในหมู่บ้านเพื่อลงแขกสร้างเรือน ซึ่งแรงงานชายทั้งหมดจะร่วมมือกันสร้างให้แล้วเสร็จในส่วนที่เป็นโครงสร้างของตัวบ้าน ที่เจ้าบ้านไม่สามารถทำได้ตามลำพัง ได้แก่ ลงเสา ขึ้นชื่อ แป จั่วหลังคา เป็นต้น ซึ่งโดยมากจะแล้วเสร็จภายใน 1-2 วันเท่านั้น ส่วนอื่นที่เหลือเจ้าบ้านและครอบครัวจะทยอยทำเองไปเรื่อย ๆ ที่มักเป็นเพียงงานง่าย ๆ เช่น งานตีฝาและตีกระดาน โดยการลงแขกกรณีนี้มักเกิดขึ้นไม่บ่อยนัก การตอบแทนในกรณีเดียวกันจึงเกิดขึ้นได้ยากและใช้เวลาค่อนข้างนาน ภายใต้อำนาจในการทดแทนบุญคุณ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าชุมชนสามารถอยู่ร่วมกันได้ด้วยใจกว้างใจต่อกัน ดังนั้นการแลกเปลี่ยนโดยการช่วยเหลือที่เกิดขึ้นจึงไม่จำเป็นต้องตอบแทนด้วยสิ่งแลกเปลี่ยนอื่นใดในทันที แต่จะตอบแทนด้วยการช่วยเหลือคืนเมื่อมีโอกาส ส่งผลให้การอยู่ร่วมกันของชาวบ้านตั้งอยู่บนเงื่อนไขของการช่วยเหลือได้ต่อกันอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

สถานการณ์การลงแขกที่กล่าวมาข้างต้น สังเกตได้ว่าล้วนเป็นการแลกเปลี่ยนในรูปแบบของการช่วยเหลือที่เกิดขึ้นจากการตอบแทนซึ่งกันและกัน โดยที่ต่างฝ่ายต่างมีอำนาจต่อรองที่เท่าเทียมกัน ผ่านการแลกเปลี่ยนปัจจัยจำเป็นตัวเดียวกัน ได้แก่ ปัจจัยเรื่องแรงงาน แต่ตามสภาพของชุมชนยังสามารถพบการแลกเปลี่ยนปัจจัยที่แตกต่างกัน ซึ่งยังหมายถึงการช่วยเหลือกันระหว่างผู้ที่มีทรัพย์สินหรือปัจจัยที่ต่างกัน โดยไม่คิดคำนวณค่าของการได้เปรียบหรือเสียเปรียบ เห็นได้จากการช่วยเตรียมอุปกรณ์และอาหารเพื่อใช้ลงแขก โดยญาติ ๆ ของเจ้าของไร่จะช่วยแบ่งข้าวไปหุงหาและห่อ พร้อมทั้งนำไปยืมไร่เพื่อแบ่งเบาภาระให้แก่เจ้าของไร่ และการช่วยเหลือด้านปัจจัยการผลิต ทั้งในเรื่องที่ดินและเมล็ดพันธุ์ เช่น การเจรจาขยิบยืมหรือแลกเปลี่ยนที่ดินเมื่อเกิดปัญหาด้านความเชื่อ ที่ห้ามทำไร่ในพื้นที่ฝั่งตรงข้ามกับไร่เดิมในปีที่แล้ว หรือปัญหาการขาดที่ดินที่เหมาะสมสำหรับทำไร่ หรือในกรณีที่เมล็ดพันธุ์ไม่เพียงพอ โดยการแลกเปลี่ยนจะใช้ไถเพียงหนึ่งตัวเป็นสิ่งตอบแทนความช่วยเหลือตามความเชื่อของชนเผ่า

ซึ่งเมื่อพิจารณาการแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นในชุมชนที่กล่าวมาทั้งหมด พบว่ามีแบบแผนการแลกเปลี่ยนตอบแทนตามค่านิยมที่ไม่เอาเปรียบซึ่งกันและกันของชาวบ้าน รวมทั้งการให้ความสำคัญกับเรื่องบุญคุณหรือน้ำใจ ตรงตามหลักในการแลกเปลี่ยน (norm of reciprocity) ดังที่ Scott กล่าวไว้ว่า ชาวบ้านจะใช้เป็นแนวทางในการกำหนดหน้าที่และบทบาทของสมาชิกใน

ชุมชนให้ต้องปฏิบัติตาม เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ซึ่งยืนยันได้จากคำบอกเล่าของ ชาวบ้านที่เคยออกไปทำงานนอกหมู่บ้านว่า “สมัยที่ผมทำงานอยู่ในเมืองไม่ค่อยมีความสุขเหมือน อยู่ที่นี่ มันลำบากมาก วันไหนไม่มีเงินก็ไม่มียกิน หมู่บ้านเราถึงไม่มีกินก็มียคนแบ่งให้ ไม่มีวันอด ตาย เวลามีปัญหาอะไรก็ช่วยเหลือเป็นเพื่อนกัน ”

แต่สำหรับการช่วยเหลือที่เกิดขึ้นจากผู้ที่มีศักยภาพการดำรงชีวิตที่เหนือกว่า รวมทั้งการช่วยเหลือกันเองในกลุ่มเครือญาติ โดยเฉพาะในครอบครัวที่มักมีปัญหาข้าวไม่พอกิน ที่แก้ปัญหาโดยการแบ่งแรงงานในครอบครัวไปช่วยงานการผลิตของญาติ ที่ได้ผลผลิตข้าวมาก จนเหลือพอที่จะนำมาจุนเจือตนได้ ซึ่งการช่วยเหลือเรื่องแรงงานจะดำเนินไปเรื่อย ๆ จนหมดฤดู การผลิต เพื่อใช้เป็นหลักประกันว่าเมื่อใดที่ครอบครัวตนขาดข้าวสำหรับบริโภค จะได้รับการช่วยเหลือจากญาติอย่างแน่นอน ซึ่งในบางครั้งอาจจะได้รับการแบ่งข้าวเปลือกให้ทันทีที่เสร็จสิ้น การเก็บเกี่ยว ที่แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านมีการคาดเดาว่าตนจะต้องได้รับการช่วยเหลือจากผู้ที่มี ศักยภาพเหนือกว่า ตามหลักการแลกเปลี่ยนตอบแทนซึ่งกันและกัน โดยไม่หวังสิ่งตอบแทนใด ๆ ตามที่ Scott เสนอไว้

ซึ่งการแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นจะมีลักษณะที่ผูกพันในระยะยาว ที่ถึงแม้ว่าบางครั้งฝ่ายที่ ให้ความช่วยเหลือจะไม่มีความต้องการเรื่องแรงงานมากนักก็ตาม เช่นเดียวกันกับการให้ยืม พื้นที่ทำนา แลกกับการดูแลและแบ่งข้าวให้บ้างเมื่อกลับมาเยี่ยมบ้าน ในกรณีที่เจ้าของที่นา อาศัยอยู่นอกหมู่บ้าน อย่างไรก็ตามการช่วยเหลือในหมู่บ้านนี้เองดังกล่าว มักพบได้เฉพาะ กรณีที่เป็นญาติพี่น้องใกล้ชิด โดยการช่วยเหลือแลกเปลี่ยนเหล่านี้มักจะไม่มีการผูกมัดหรือ สัญญาใด ๆ แต่จะอาศัยสำนึกในการตอบแทนบุญคุณเป็นตัวบังคับ

อย่างไรก็ตามการช่วยเหลือผู้ที่ด้อยกว่า สังเกตได้ว่าอาจแฝงไว้ด้วยการได้ประโยชน์ จากการช่วยเหลือนั้น และมีความต้องการรักษาความแตกต่างระหว่างตนและผู้ที่ได้รับการ ช่วยเหลือ โดยอาศัยการช่วยเหลือและสำนึกในการทดแทนบุญคุณเป็นเครื่องมือ ดังที่ Popkin ได้สรุปไว้ เห็นได้จากกรณีชาวบ้านรายหนึ่งที่เลือกแบ่งพื้นที่ไร่นาส่งให้แก่เพื่อนบ้านยืมเพื่อปลูก ข้าวแทนการแบ่งขาย เมื่อเพื่อนบ้านขอซื้อเพื่อแก้ปัญหาการขาดข้าวสำหรับการบริโภคที่เกิดขึ้น ี่เกิดขึ้นหลายปี ถึงแม้ว่าพื้นที่ดังกล่าวจะไม่ถูกใช้ปลูกข้าวปีก็ตาม หรือกรณีการให้ความช่วยเหลือ เพื่อนบ้านที่อพยพเข้ามาอาศัยในหมู่บ้านหลังจากตน โดยการแบ่งที่นาที่มีสภาพไม่เหมาะสมต่อ การปลูกข้าว ทั้งทำเลที่ตั้งและการรับน้ำให้ ที่ถึงแม้ว่าเป็นการช่วยเหลือแบบให้เปล่าในรูปการ บริจาค แต่ทั้งสองกรณีนี้ก็แสดงให้เห็นการช่วยเหลือที่ไม่ทำให้ผู้ถูกช่วยเหลือสามารถพึ่งตนเองได้ อย่างแท้จริง โดยเฉพาะเมื่อเกิดปัญหาขัดแย้งระหว่างกันขึ้น ผู้ได้รับการช่วยเหลือต้องพยายาม

อ่อนข้อให้อีกฝ่ายเพื่อป้องกันการสูญเสียความช่วยเหลือนั้นไป เช่นเดียวกับกับฝ่ายผู้ให้การช่วยเหลือที่ย่อมได้ผลประโยชน์จากการยอมผ่อนตามนั้น ๆ

นอกจากนั้นยังพบการได้ประโยชน์จากการช่วยเหลือกรณีของชาวบ้านเจ้าของร้านค้าในหมู่บ้านที่ยินยอมเปิดน้ำให้เพื่อนบ้านได้ทำนาก่อน โดยตนเองยอมทำนาเป็นรายสุดท้ายทั้ง ๆ ที่ผืนนาของตนไม่ได้ตั้งอยู่ท้ายน้ำ ซึ่งเกิดจากความต้องการรักษาความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นของตนและเพื่อนบ้านที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากการค้าขาย ให้คงสภาพเดิมไว้เพื่อจะได้ใช้ประโยชน์จากความสัมพันธ์นั้นต่อไป

ดังนั้นการช่วยเหลือภายใต้การแลกเปลี่ยนที่พบในชุมชน จึงสามารถชี้ให้เห็นถึงความมีน้ำใจที่เชื่ออาทรต่อผู้ที่ตกอยู่ในความลำบาก ผู้ที่มีฐานะเหนือกว่าจึงไม่เอาัดเอาเปรียบโดยใช้การแลกเปลี่ยนเป็นเครื่องมือ ซึ่งถือเป็นอุดมการณ์และบรรทัดฐานในการอยู่ร่วมกันของชาวบ้านที่ส่งผลต่อพฤติกรรมและความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นอื่น ๆ นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นถึงการให้ความสำคัญต่อการยังชีพ โดยเฉพาะปัจจัยเรื่องอาหารซึ่งถือว่ามีค่าสูงสุดต่อการดำรงชีวิต ดังนั้นเมื่อมีปัญหาใดที่กระทบต่อปัจจัยดังกล่าว จึงส่งผลให้เกิดการช่วยเหลือจากผู้ที่มีฐานะเหนือกว่า เพื่อให้เพื่อนบ้านรอดพ้นจากวิกฤตของความอดอยาก ตามสิทธิในการยังชีพหรือสิทธิที่จะมีอาหารพอกิน (rights to subsistence) ที่ Scott ได้อ้างไว้ ถึงแม้ว่าการช่วยเหลือนั้นจะมีการคาดหวังผลประโยชน์ที่ได้รับจากการแลกเปลี่ยนตอบแทนด้วยก็ตาม

ส่วนการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ (economic exchange) เกิดขึ้นเนื่องจากชุมชนมีความสัมพันธ์กับระบบตลาดและสังคมภายนอก ส่งผลให้เงินมีผลต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านมากขึ้นกว่าเดิม ทำให้ความสัมพันธ์ภายใต้การแลกเปลี่ยนในชุมชนบางส่วนถูกพัฒนารูปแบบให้มีความเคร่งครัดในเรื่องของผลประโยชน์ ซึ่งอาจพบได้ในรูปของการซื้อขายสินค้าและการจ้างงานที่ใช้เงินเป็นสื่อกลางและกำหนดค่าสิ่งของสำหรับการแลกเปลี่ยน

ชาวบ้านรายหนึ่งเล่าว่า การลงแขกสร้างบ้านแบบในอดีตที่ผู้ได้รับการช่วยเหลือไม่จำเป็นต้องตอบแทนการช่วยเหลือทันทีนั้นกำลังจะหมดไป โดยชาวบ้านเริ่มมีค่านิยมในการจัดเลี้ยงข้าวปลาอาหารตอบแทนเพื่อนบ้านหรือมีค่านิยมในการใช้เงินเป็นสิ่งแลกเปลี่ยน เช่น การให้เงินเป็นค่าตอบแทนเพื่อนบ้านที่ช่วยเหลือโดยปราศจากการร้องขอของเพื่อนบ้าน ในลักษณะของสินน้ำใจจนกลายเป็นการว่าจ้าง เช่นเดียวกับการใช้เงินแลกข้าวหรือปัจจัยอื่น ๆ ที่เคยใช้วิธีหยิบยืมแทนการใช้ไก่อเหมือนเช่นในอดีต ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากความรู้สึกถึงความจำเป็นและความ

สำคัญของเงินต่อการดำรงชีวิตในปัจจุบัน และการมีความสัมพันธ์กับสังคมภายนอก รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงความเชื่อไปนับถือศาสนา ที่ส่งเสริมให้เลิกปฏิบัติภายใต้กรอบความเชื่อที่มีอยู่เดิม

กรณีการจ้างงานโดยเฉพาะในภาคการผลิตทางการเกษตร พบในขั้นตอนของการกำจัดวัชพืชและขั้นตอนของการเก็บเกี่ยว ที่ชาวบ้านช่วยกันลงแขกภายในวันเดียวไม่แล้วเสร็จและมักเป็นการจ้างแรงงานจากกลุ่มบ้านอื่น เนื่องจากมีช่วงเวลาการผลิตที่เหลื่อมกัน จึงมีช่วงว่างจากการผลิตที่สามารถออกมารับจ้างได้ โดยการทำงานอาจตอบแทนในรูปของเงินค่าจ้างในอัตรา 50-60 บาทต่อวัน หรือตอบแทนโดยเทียบเป็นข้าวเปลือกในอัตรา 1-2 ปี๊บต่อวัน แต่โดยมากมักจ้างเป็นตัวเงินมากกว่า นอกจากนั้นยังพบการจ้างด้วยข้าวในกรณีที่ผู้ว่าจ้างมี ผลผลิตข้าวในยุ้งมากพอจนแน่ใจว่า จะสามารถใช้บริโภคได้โดยไม่ขาด แต่อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าข้าวจะมีปริมาณมากพอ ชาวบ้านก็ไม่นิยมนำข้าวออกมาใช้ประโยชน์ในทางอื่น ส่งผลให้การว่าจ้างด้วยข้าวพบได้เฉพาะกรณีที่ผู้รับจ้างกำลังอยู่ในภาวะขาดข้าวในการบริโภค ต่างจากกรณีการว่าจ้างด้วยเงินที่ผู้รับจ้างอาจจะอยู่ในสภาพขาดข้าวหรือไม่ก็ได้ แสดงให้เห็นว่าการแลกเปลี่ยนในรูปแบบนี้ ถึงแม้ว่าจะเป็นรูปแบบของการจ้างงานยังพบว่า มีนัยของการช่วยเหลืออยู่ในการแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะจากผู้ที่มีฐานะเหนือกว่า

ส่วนการว่าจ้างที่ไม่ใช่การจ้างแรงงาน พบเห็นได้ในกรณีการว่าจ้างไถนาโดยใช้รถไถเดินตาม เพื่อแก้ปัญหาหน้าดินแข็งให้ไม่สามารถใช้วัวไถได้ ในอัตราไร่ละ 400-600 บาท ซึ่งเป็นอัตราเดียวกับในชุมชนพื้นราบ โดยการว่าจ้างลักษณะนี้จะไม่เกิดบ่อยนักเนื่องจากผู้ที่มีรถไถต้องไถนาของตนให้เสร็จก่อน จึงจะมีเวลาพอสำหรับการทำงานให้ผู้อื่น นอกจากนั้นผู้ที่มีรถไถหรือผู้ที่ถูกว่าจ้างมักมีฐานะเหนือกว่าผู้ว่าจ้าง ดังนั้นการรับจ้างทำงานจึงไม่ใช่เรื่องจำเป็น ส่งผลให้การรับจ้างดังกล่าวมักเกิดขึ้นเมื่อถูกร้องขอและมีเป้าหมายเพื่อรักษาความสัมพันธ์อันดีที่มีต่อกันไว้ไม่ให้เกิดความบาดหมางเท่านั้น

สำหรับการแลกเปลี่ยนเชิงการค้าในรูปซื้อขาย พบว่ามีการซื้อขายปัจจัยการดำรงชีวิตระหว่างชาวบ้านด้วยตนเอง อาทิเช่น การซื้อขายข้าวสำหรับบริโภค ซึ่งพบไม่มากนักเนื่องจากไม่ค่อยมีครอบครัวโดยอมเลี้ยงนำข้าวออกมาจำหน่ายดังได้กล่าวมาแล้ว ดังนั้นจึงพบเฉพาะในกรณีที่มีการร้องขอเนื่องจากเกิดกรณีฉุกเฉิน เช่น ฝนตกหนักไม่สามารถออกไปซื้อข้าวนอกหมู่บ้านได้ โดยราคาขายจะต่ำกว่าราคาที่บ้านเคยขายให้แก่คนพื้นราบ ซึ่งเป็นการให้ความช่วยเหลือต่อกันรูปแบบหนึ่ง เช่นเดียวกับการซื้อขายไม้สำหรับปลูกสร้างบ้าน ที่พบได้เฉพาะครอบครัวที่ขาดแรงงานในการทำไม้ในป่า ซึ่งจะสามารถซื้อได้ในราคาถูกลงกว่าราคาจริง

เช่นกัน ต่างจากการขายสินค้าในร้านค้าปลีกในแต่ละกลุ่มบ้าน ที่มีการเพิ่มราคาเพื่อให้ได้กำไรสูงสุด แต่ก็ยังสามารถขายได้เป็นปกติและยังคงความสัมพันธ์แบบเดิมไว้ได้ ทั้งนี้เนื่องจากผู้ขายเลือกใช้วิธีอะลูมิเนียมช่วยในการจ่ายเงินได้ โดยเปิดให้มีระบบซื้อเชื่อลงบัญชีได้ รวมทั้งจะไม่เอาเรื่องกับคู่กรณีเมื่อเกิดปัญหาจากการซื้อขาย

เห็นได้จากกรณีปัญหาการติดหนี้ร้านค้าของชาวบ้านกลุ่มแม่หมี่โน ที่เกิดขึ้นประมาณ 2-3 ปีที่แล้ว จากการซื้อเชื่อจนติดหนี้จำนวนมาก ทางร้านจึงยอมให้หนี้สูญ เพื่อให้คู่กรณีเกิดความรู้สึกสบายใจและรู้สึกผิดจนไม่กล้าประพฤติเช่นนี้อีก ทั้งยังส่งผลให้สามารถช่วยรักษาสถานภาพของตนไว้ให้อยู่ในระดับเดียวกันกับเพื่อนบ้านที่เป็นคนส่วนใหญ่ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความแตกต่างทางอำนาจระหว่างตนและผู้ซื้อ จนสามารถรวมกลุ่มสร้างอำนาจการต่อรองที่เหนือกว่าตน และนำไปสู่ความแตกแยกทำให้ไม่สามารถอาศัยอยู่ร่วมกันได้ ดังนั้นผู้ขายจึงเลือกแก้ปัญหาโดยใช้วิธีอะลูมิเนียมช่วย เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาเช่นนี้อีก มากกว่าการเอาชนะคู่กรณีอย่างไม่เห็นใจกัน

โดยสรุปแล้วถึงแม้ว่าระบบตลาดจะมีส่วนผลักดันให้ความสัมพันธ์ในชุมชนเริ่มมีการจ้างงานและซื้อขายสินค้าระหว่างกันมากขึ้นกว่าเดิม แต่ก็พบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ยังพยายามรักษาความสัมพันธ์ของการช่วยเหลือเกื้อกูล ไม่เอาัดเอาเปรียบกันไว้เป็นพื้นฐาน เพื่อยับยั้งความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นได้

6.2.2 ความสัมพันธ์เชิงขัดแย้ง

กรณีความขัดแย้งภายในชุมชน จะสามารถพบได้เช่นเดียวกับชุมชนอื่น ๆ แต่เนื่องจากชาวบ้านมีความสัมพันธ์ต่อกันในเชิงการพึ่งพาอาศัยกัน ประกอบกับการที่ชุมชนมีขนาดเล็ก ส่งผลให้การกระทำใด ๆ ที่เกิดขึ้นมักรู้กันได้อย่างทั่วถึง รวมทั้งการมีวัฒนธรรมการยอมรับและหลีกเลี่ยงการต่อสู้โดยการปะทะของชาวกะเหรี่ยง (อุไรวรรณ ดันกิมยง, 2542) ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ Scott (1985) ที่อ้างว่าการหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าดังกล่าว ทำให้เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้น ชาวบ้านจะเลือกต่อสู้โดยใช้คำพูดนินทาว่าร้าย ไม่ให้การร่วมมือ และแสดงความไม่พอใจอื่น ๆ ที่ไม่ใช่การทะเลาะเบาะแว้งอย่างรุนแรง ซึ่งสาเหตุของความขัดแย้งที่พบในหมู่บ้านมักเกิดจากการแย่งชิงผลประโยชน์และการแย่งชิงอำนาจ รวมทั้งความขัดแย้งที่เกิดจากความคิดเห็นที่แตกต่างกัน

โดยในกรณีของความขัดแย้งที่เกิดจากความแตกต่างทางความคิด เห็นได้จากกรณีที่ชาวบ้านบางครอบครัวหันไปนับถือศาสนาแทนการนับถือผี ที่ทำให้เกิดความแตกต่างระหว่าง

ความคิดในเรื่องของความเชื่อที่แฝงอยู่ในคำสอนทางศาสนาของคนสองกลุ่มระหว่างชาวบ้านกลุ่มเดิม ที่ยังคงมีความเชื่อในเรื่องภูติผีที่คอยปกป้องคุ้มครองผู้ที่ประพฤติดีและทำโทษผู้ที่ทำผิด และชาวบ้านอีกฝ่ายทั้งกลุ่มที่หันไปนับถือศาสนาคริสต์และศาสนาพุทธ ซึ่งจากคำบอกเล่า ชาวบ้านจะมีความขัดแย้งรุนแรงในช่วงแรก ๆ เนื่องจากชาวบ้านฝ่ายนับถือผีเกิดความไม่พอใจที่กลุ่มนับถือศาสนาไม่ยอมเข้าร่วมพิธีกรรมของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นพิธีดั้งเดิมที่ทำสืบกันมาเพื่อความสงบสุขของหมู่บ้าน ทั้ง ๆ ที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันและยังกระทำผิดกฎข้อห้ามของหมู่บ้านเพื่อทำตามข้อปฏิบัติของศาสนาแทน โดยชาวบ้านเริ่มแบ่งกลุ่มในชุมชนเป็นสองกลุ่มจนเกิดช่องว่างภายในสังคม ที่เกิดจากการเลิกคบหาสมาคมและไม่ให้ความช่วยเหลือใด ๆ รวมทั้งไม่ให้ความร่วมมือซึ่งกันและกันหรือการว่าร้ายต่อกัน

ดังนั้นเมื่อความขัดแย้งในชุมชนลุกลามเป็นความแตกแยก การแก้ปัญหาจึงเกิดขึ้นในรูปของการเข้าใกล้เกลี่ยขมกวมของกรรมกรหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาที่อาจดูเหมือนว่าจะได้ผลดี แต่แท้ที่จริงชาวบ้านก็ยังคงมีความแตกต่างโดยเฉพาะในแง่ของวิถีชีวิต ทำให้ชาวบ้านที่หันไปนับถือศาสนาบางคนทนต่อสภาพความกดดันไม่ได้ จนต้องอพยพออกจากหมู่บ้านไปตั้งถิ่นฐานในที่ใหม่ เช่น ในกรณีบ้านห้วยก้อมและบ้านจกบัก หรือกรณีชาวบ้านบางรายในบ้านแม่หมี่ ในที่ย้ายออกมาอยู่บ้านห้วยก้อม เป็นต้น (สัมภาษณ์ พ่อหลวงหล้า, 21 พฤษภาคม 2541, ส.ป. 5 มิถุนายน 2541)

แต่อย่างไรก็ตามจากเหตุผลของความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยกัน ทำให้ชาวบ้านบางรายต้องปรับตัวและปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิต โดยนำหลักการปฏิบัติใหม่เข้ามาประยุกต์กับความเชื่อที่มีอยู่เดิม ที่จะสามารถนำไปสู่การอยู่รวมกันได้อย่างสงบสุข ซึ่งเห็นได้จากการลงแขกทำไร่ข้าวที่ทั้งสองฝ่ายยังคงให้ความร่วมมือต่อกัน แต่ในขั้นตอนที่ต้องทำพิธีกรรมขอให้เจ้าที่คุ้มครองดูแลไร่ข้าวและช่วยให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก ที่แต่เดิมจะต้องอาศัยตัวแทนของทุกครัวเรือนที่ส่งแรงงานมาช่วยเข้าร่วมพิธีโดยนำอาหารที่เตรียมในไร่ไปวางให้เจ้าที่เป็นจุด ๆ ในไร่ ก็ถูกปรับเปลี่ยนไปโดยจะยกเว้นครอบครัวคริสต์ไว้ ถึงแม้ว่าจะร่วมลงแขกด้วยก็ตามและหลังจากการทำไร่ในหมู่บ้านจะมีพิธีขอพรจากผีบ้านและเจ้าที่อีกครั้งที่บ้าน โดยฮีไซเป็นผู้ทำพิธีวันละหนึ่งครัวเรือน ซึ่งจะทำในทุกหลังคาเรือนยกเว้นครัวเรือนที่เป็นคริสต์ แต่ทุกครั้งที่ทำพิธีครอบครัวคริสต์ก็จะได้รับเชิญมาเข้าร่วมในพิธีด้วยความเต็มใจ เช่นเดียวกับครอบครัวคริสต์ที่เข้าร่วมด้วยความสมัครใจเช่นกัน

สำหรับในกรณีความขัดแย้งที่เกิดจากการแย่งชิงอำนาจ มักมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องของการแบ่งปันผลประโยชน์ในชุมชน เห็นได้จากการแย่งชิงอำนาจในการตั้งตัวเป็นฮีโร่ของชาวบ้านสองรายหลังจากที่ฮีโร่คนเดิมเสียชีวิต โดยรายแรกเป็นผู้ที่สืบทอดตำแหน่งตามสายเลือด ส่วนอีกรายเป็นชาวบ้านที่มีความอาวุโสและได้รับการยอมรับจากเพื่อนบ้านกลุ่มหนึ่ง โดยเฉพาะในกลุ่มที่เป็นญาติใกล้ชิดกัน ซึ่งความแตกแยกของชุมชนมีสาเหตุมาจากการแย่งชิงน้ำในลำห้วยที่ไม่สามารถเจรจาขอมกกันได้ ต่างฝ่ายจึงพยายามรวมกลุ่มกันสร้างผู้นำของตนเอง โดยกลุ่มผู้ที่อาวุโสน้อยกว่าได้อพยพหนีออกมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณใหม่ใกล้ ๆ เนื่องจากไม่สามารถทิ้งพื้นที่นาเดิมไปได้ ซึ่งหลังจากอพยพออกมาพบว่าชาวบ้านอีกกลุ่มได้เข้ามา ยึดครองที่สวนและไม้ผลที่อีกฝ่ายปลูกไว้ไปเป็นของตน สร้างความไม่พอใจให้อีกฝ่ายเป็นอย่างมากแต่ก็ไม่ก่อให้เกิดปฏิกิริยาใด ๆ ได้ตอบ นอกเหนือไปจากการดิ้นรนหนีและการเลิกไปมาหาสู่กันเหมือนอย่างเคย

เช่นเดียวกันกับกรณีความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากการแย่งชิงผลประโยชน์จากทรัพยากรส่วนรวมที่เกิดขึ้นได้เสมอ โดยเฉพาะการใช้น้ำร่วมกันในฤดูกาลผลิตข้าวระหว่างครอบครัวที่มีพื้นที่รับน้ำอยู่ติดกัน เห็นได้จากความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเนื่องจากการแย่งชิงน้ำเพื่อปล่อยเข้านาตนเองก่อนการไถปลูกระหว่างอ้ายจ้อแก้วและอ้ายตะ โดยที่นาของอ้ายจ้อแก้วอยู่ใกล้ต้นน้ำกว่าอ้ายตะจึงไม่พอใจที่อ้ายจ้อแก้วนำน้ำเข้านา จนส่งผลให้น้ำที่เหลือมีปริมาณลดลง ซึ่งหลังจากการเจรจาอ้ายจ้อแก้วยินยอมเปิดน้ำให้อีกฝ่ายก่อน โดยให้เหตุผลว่า“เรื่องแบบนี้ แข็งเข้าหากันไม่ได้ ถ้าไม่ยอมกันก็จะกลายเป็นปัญหาใหญ่โต ต้องยอมเสียฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ไม่เช่นนั้นจะอยู่ด้วยกันยากเพราะต้องเห็นหน้ากันอยู่ทุกวัน ”

นอกจากนั้นยังพบความขัดแย้งกรณีการรวมกลุ่มสตรีเพื่อประกอบอาชีพเสริม เรื่องการแบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้จากการทอผ้า ซึ่งพบว่ามักมีความเหลื่อมล้ำเกิดขึ้นเสมอ โดยสินค้าที่ทำตามคำสั่งสินค้าจากมูลนิธิจะถูกแบ่งปันกันเฉพาะในกลุ่มประธานและกรรมการกลุ่ม ส่งผลให้สมาชิกบางรายไม่พอใจ จนต้องถอนตัวออกจากการเป็นสมาชิก ทั้งนี้เนื่องจากคำสั่งสินค้าเป็นเครื่องยืนยันว่าสินค้านั้นจะสามารถขายได้แน่นอน ทำให้การผลิตสินค้าตามคำสั่งเป็นที่ต้องการของชาวบ้านทุกคน ที่จะช่วยลดความเสี่ยงจากการผลิตแล้วไม่ได้ขาย ดังนั้นผู้ที่มิขายได้จากการทอผ้ามากพอจนเป็นรายได้หลักของครอบครัว จึงมีเพียงไม่กี่ครอบครัวที่ล้วนแต่เป็นกรรมการกลุ่มทั้งสิ้น และจากการพูดคุยกับแม่บ้านหลายรายถึงเหตุการณ์ไม่เข้าเป็นสมาชิกกลุ่มทอผ้าเกือบทุกรายแสดงออกให้เห็นถึงความไม่พอใจในผลตอบแทนที่ตนได้รับ และการกระจาย

ผลประโยชน์ในกลุ่มสมาชิก ที่ทำให้ตนคิดว่าเป็นการเสียเวลา แต่อย่างไรก็ตามพวกตนก็ไม่เคย ต่อว่าหรือไวยวายเป็นไต่ ๆ แต่เลือกวิธีการเลิกให้ความร่วมมือแทน

เนื่องจากการอยู่รวมกันเป็นสังคมเล็ก ๆ ทำให้ความไม่พอใจที่เกิดขึ้นจากการกระทำ ของผู้อื่นมักถูกเก็บงำไว้ในใจหรือดิ้นรนในทางกันบ้างในหมู่เครือญาติ มากกว่าการมีเรื่องทะเลาะ เบาะแว้ง เช่น กรณีของแม่หลวงเม้าะ ซึ่งทุกคนให้ความเห็นว่าเป็นคนเรื่องมาก ขี้อิจฉา ที่เคย แย่งที่ดินในการสร้างบ้านจากเพื่อนบ้าน หลังจากทราบว่าจะมีเพื่อนบ้านแยกเรือนมาสร้างบ้านใน บริเวณที่ตนพึงพอใจ จึงรู้สึกเสียตายและรีบย้ายบ้านจากที่เดิมไปปลูกในที่ใหม่นั้น ในขณะที่ยัง ชาวได้ถูกตั้งไว้ในบริเวณบ้านเดิม ทำให้ตัวบ้านและขุ่ยขัววตั้งแยกจากกัน เพื่อการจับจองที่ไว้เป็น ของตนเอง ทำให้ไม่มีผู้ใดกล้าไปสร้างบ้านในบริเวณใกล้ขุ่ยขัววนั้นอีก

การแก้ปัญหาและการปรับตัวของชาวบ้าน เมื่อเกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่าง ชาวบ้านในชุมชน จึงคล้ายคลึงกับงานศึกษาของของ Scott ที่ชี้ให้เห็นการพยายามรักษาความ สัมพันธ์ที่ให้ผลประโยชน์แก่ตนไว้ โดยการวางตัวเป็นกลางไม่แสดงความคิดเห็นใด ๆ ถึงแม้จะ คล้อยตามฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดอยู่ก็ตาม หรือแสดงการต่อต้านฝ่ายตรงข้ามเฉพาะเมื่ออยู่ลับหลัง และเมื่อส่วนรวมต้องการให้เกิดการเผชิญหน้าก็มักจะไม่ให้ความร่วมมือใด ๆ จึงกล่าวได้ว่าเป็น ลักษณะของการปกป้องตนเองจากการสูญเสียผลประโยชน์ที่เคยได้นั่นเอง

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าถึงแม้ชุมชนจะมีความขัดแย้งเกิดขึ้นก็ตาม แต่ชาวบ้านก็สามารถยุติ ความขัดแย้งเหล่านั้นลงได้ โดยอาศัยพื้นฐานความสัมพันธ์และวัฒนธรรมในชุมชนเป็นหลัก สำหรับรูปแบบการแก้ปัญหาสังเกตได้ว่า ชาวบ้านจะเลือกวิธีการจัดการกับปัญหา โดยวิธีประนีประนอมต่อกัน เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดผลเสียต่อความสัมพันธ์ในการร่วมมือ และการช่วยเหลือกันและกัน จึงอาจกล่าวได้ว่าชุมชนมีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง ที่เกิดขึ้น นอกจากนั้นความขัดแย้งที่พบมักมีระดับความรุนแรงที่ไม่มากนัก คู่กรณีของปัญหา จึงสามารถเจรจาอมความกันได้เอง ถึงแม้ว่าต่างฝ่ายจะยังคงความไม่พอใจกับปัญหาความ ขัดแย้งที่เกิดขึ้นไว้ก็ตาม